

„HUGBLAUÐ HORMEGÐARBÍKKJA“

Um Bósa sögu yngri

BÓSA SAGA OG HERRAUÐS er að sumu leyti einstæð meðal íslenskra miðaldabókmennta. Berorðar lýsingar á kynlífi annarrar aðalhetjunnar hafa aflað sögunni nokkurrar frægðar og eiga sér ekki hliðstæðu í lausamálsfrásögnum miðalda, ekki aðeins vegna þess hve hispurslausar þær eru heldur ekki síður fyrir tungutakið. Skrauthvörfin og líkingarnar sem höfundur grípur til eru listilega smíðaðar og erfitt að finna sambærilegt myndmál í miðaldasögu sem jafnast á við frásögn *Bósa sögu*. Ljóst er að ekki hefur öllum þótt lýsingarnar tilhlýðilegur hluti sögunnar enda hafa þær verið skafnar upp í einu elsta skinnhandritinu, AM 586 4to, og í elstu prentuðu útgáfum hennar er þeim sleppt, enda þótt þær standi í öðrum handritum. Um svipað leyti eða nokkru áður en fyrsti útgefandi sögunnar, Olof Verelius, lét prenta hana í Uppsölum árið 1666 tóku íslenskir sagnaritarar í auknum mæli að beina sjónum sínum að annarri *Bósa sögu og Herraúðs* sem finnst fyrst í handritum frá um og upp úr miðri sautjándu öld. Um þessa sögu hefur lítt verið rætt og ritað en jafnan vísað til hennar sem „yngri gerðar“ *Bósa sögu*. Sagan er vissulega yngri og önnur gerð en það mætti einnig halda því fram að hún sé *ný saga* sem er í raun fjarskyld þeirri eldri. Í þessari grein er fjallað um varðveislu *Bósa sögu*, yngri sagan borin efnislega saman við þá eldri og loks ræddar mögulegar skýringar á því hvernig þróun hennar var háttáð í samhengi við aðra skylda texta. Um leið er lögð áhersla á að greiningin á sambandi þessara texta getur þjónað sem fordæmi fyrir frekari rannsóknir á sambandi ólíkra texta sem spretta af sama sagnaefninu.

1. Varðveisla

Af varðveislu *Bósa sögu* að dæma eru heitin „yngri gerð“ og „eldri gerð“ hárrétt. Alls hef ég fundið 33 safnmörk sem eru handrit *Bósa sögu* og er

yfirlit þeirra að finna í *Töflu 1* og *Töflu 2*.¹ Í handritaskrá er þess ekki alltaf getið hvor gerðin er í handritum heldur einungis tekið fram að þau varðveiti *Bósa sögu*. Töflurnar hér að neðan eru því bragarbót þar á. Til eru fjögur skinnhandrit *Bósa sögu* sem öll varðveita eldri gerðina. Þrjú þeirra eru talin rituð á fimmtánda öld, AM 586 4to, AM 343 a 4to og AM 577 4to en hið fjórða er AM 510 4to frá um miðri sextánda öld. AM 343 a 4to varðveitir aðeins lítið brot sögunnar á þremur blöðum og í AM 577 4to vantar eitt blað en AM 586 4to og AM 510 4to varðveita söguna heila ef frá eru taldir þrjár uppskafningar í AM 586 4to þar sem siðprúður eigandi eða lesandi bókarinnar hefur skafið upp beðmálsævintýri Bósa. Af sam-
anburði á texta þessara fjögurra handrita er ljóst að þeir eru allir náskyldir og í meginatriðum fylgjast handritin að án stórkostlegra frávíka.

Tafla 1: Yfirlit yfir varðveitt handrit eldri Bósa sögu

Safnmark	Aldur	Annað í hdr. ²	Skrifari	Aths.
AM 340 4to	1610–1650	Fs.	Jón Gissurarson	
AM 343 a 4to	1450–1500	Fs. og rs.	NN	Tvö brot.
AM 361 4to	Sautjándi öld	Bósa saga tvisvar	Tveir skrifarar	Upphaflega tvö handrit.
AM 510 4to	Um 1550	Sögur	Ari Jónsson, Jón og Tómas Arasynir	
AM 577 4to	1450–1500	Sögur	Fjórir skrifarar	
AM 586 4to	1450–1500	Sögur og ævintýri	Tveir skrifarar	

- 1 Þessi tala er lægri en ef öll handrit *Bósa sögu* sem talin eru í handritaskrá væru talin með en ég undanskil eftirfarandi handrit: AM 576 a 4to geymir stuttan útdrátt eldri sögunnar frá sautjándi öld ásamt athugasemdinni „þessi saga sýnist góð og nytsamleg.“ ÍB 173 4to geymir örlítið brot sem er partur af kápunni. GKS 1019 fol., þýðing Torfæusar á dönsku. R: 708 Salanska samling no 71, þýðing á latínu.
- 2 Fornaldarsögur og riddarasögur eru stytta með skammstöfunum fs. og rs.

Safnmark	Aldur	Annað í hdr.	Skrifari	Aths.
AM 591 f 4to	1650–1700	Ekkert	Ólafur Gíslason, Hofi	Var líklega hluti stærri bókar.
AM 1039 4to	17. öld	Ekkert	Jón Erlingsson?	Vantar framan af.
GKS 1006 fol.	1620–1670	Sögur	Jón Erlendsson	
NKS 1155 fol.	1750–1800	Friðþjófs s. og Finnboga saga	NN	Skr. eftir AM 510 4to.
NKS 1186 fol.	1750–1800	Hálfðanar saga Eysteinsonar	NN	Skr. eftir AM 586 4to.
Holm papp 13 4to	Um 1670	Einkum fs.	Jón Eggertsson að mestu	Vantar Buslubæn.
Uppsala R: 715	1650	Samtíningur	NN	Var í eigu Jóns Rúgmans.
ÍB 131 8vo	1833	Sögur, rímur, kvæði	Guðmundur Guðmundsson og Guðmundur Sveinsson	Brot.
ÍB 132 8vo	Átjándi öld	Samtíningur	NN	Eitt blað sögunnar úr öðru óþekktu handriti.
JS 409 8vo	1759–1773	Sögur	Sigurður Magnússon, Holtum	
Lbs 272 fol.	um 1700	Sögur	NN	Skrifað fyrir Magnús í Vigur.
Lbs 423 fol.	Átjándi. öld	Fjöldi sagna	Ýmsar hendur	Skrifað fyrir Bjarna Pétursson, Skarði. Buslubæn er aukin og rituð með rúnalettri.

Safnmark	Aldur	Annað í hdr.	Skrifari	Aths
Lbs 4837 4to	1878	Fs. og rs.	Guðmundur Jónsson	Líklega skrifað eftir útg. Rafns.
Lbs 5567 4to	1913	Rs.	Tvær hendur	Líklega skrifað eftir útg. Rafns.
Einkaeign 20	Nítjnda öld	Sögur		Líklega skrifað eftir útg. Rafns. ³

Elsta handrit yngri gerðar sögunnar í heild er frá 1663, AM 360 b 4to en aftan við söguna stendur „Anno 1663 19 decembris“.⁴ Lítið annað er vitað um handritið; því fylgja engar upplýsingar um feril og í *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling* bætir Kristian Kålund litlu við. Handritið er tíu blöð og varðveitt aðeins *Bósa sögu* yngri og hefur líklega upprunalega verið hluti stærri bókar en hver hún var er óvíst. Eftir þessu handriti var sögugerðin prentuð í útgáfu Otto Jiriczek frá 1893 en þar fylgir hún strax á eftir eldri sögunni. Litlu yngra er handritið AM 345 4to, skrifað undir lok sautjándu aldar en aftan við *Bósa sögu* stendur: „Enduð á Kálfavík 1695“. Skrifari er Jón Þórðarson.⁵ Sami skrifari virðist reyndar einnig hafa skrifað þessa sögugerð upp í Lbs 222 fol. en óvíst er hvort handritið er eldra. Aðrar uppskriftir eru frá um 1700 og síðar, sjá *Töflu 2*.

Tafla 2: Yfirlit yfir varðveitt handrit yngri *Bósa sögu*

Safnmark	Aldur	Efni	Skrifari	Annað
AM 345 4to	1695	Fs.	Jón Þórðarson	
AM 360 a 4to	1700–1725	Ekkert	Sigurður Vigfússon	
AM 360 b 4to	1663	Ekkert	NN	

- Þessi þrjú handrit sem ég tel að runnin frá útgáfu Rafns varðveita öll sömu úrfellingar og finna má í útgáfunni, þ.e. styttingu á næturfundum Bósa og bændadætranna.
- Lítið brot sögunnar er varðveitt í Holm papp 4to nr. 1 sem er talið frá miðri sautjándu öld. Handritið er í tveimur hlutum sem upphaflega voru tvær bækur og yngri gerð *Bósa sögu* er í þeim síðari en aðeins frá lokum tólfta kafla til upphafs þess sextánda. Það er mögulegt að þetta sé elsta varðveitta brot sögunnar.
- Beeke Stegmann, „Árni Magnússon’s rearrangement of paper manuscripts,“ (Doktorsritgerð, Univeristy of Copenhagen, 2016), 77.

Safnmark	Aldur	Efni	Skrifari	Annað
AM 362 4to	Um 1700	Ekkert	Magnús Ketilsson	Fyrir Magnús í Vigur.
NKS 1701 4to	1750–1800	Fs.	NN	Skr. eftir AM 345 4to.
NKS 1767 4to	1750–1800	Ekkert	NN	Skr. eftir AM 360 a 4to.
Holm papp 1 4to	Sautjándi öld	Ekkert	NN	Brot.
Lbs 222 fol.	1695–1746	Sögur og ævintýri	Jón Þórðarson	
Lbs 5203 8vo	1804	Samtíningur	NN	Hlutar handrits gætu verið eldri.
ÍB 245 4to	1804	Ekkert	Benjamín Bjarnason, Bakka	Vantar framan af.
ÍB 297 4to	Um 1750	Ekkert	NN	Brot.
ÍBR 38 8vo	1828–1831	Sögur og fræði	Jón Eiríksson, Þrándarstöðum	

Af þessum elstu handritum yngri gerðar er lítið hægt að draga ályktanir um uppruna sögugerðarinnar eða kringumstæður þess að hún var skrifuð niður. Í formála að útgáfu sögunnar tekur Jiriczek fram að hann telji sögunna á þessu formi ekki eldri en frá um 1600 og taka má undir með honum því að varðveislan gefur ekki tilefni til annars.

2. Yngri og eldri gerð

Í ljósi þess að yngri *Bósa saga* er ekki sérstaklega þekkt er þráður hennar dreginn hér stuttlega saman lesendum til hægðarauka. Í upphafi er kynntur til sögunnar Hrólfur konungur yfir Gautlandi, bróðir Haralds konungs hilditannar. Hann er giftur Ingibjörgu, hertogadóttur af Ungaríu, en á frilluborinn son, Sjód, og skilgetinn sonur þeirra Herrauður fæðist ekki fyrir en Sjódur er orðinn átján ára. Hrólfur konungur á mikið og gott lið sem er í hernaði hvert sumar og setur fyrir liðinu Brynþvara, son Codusar sem síðan fylgdi Viktori og Blávus.

Í Rússía ræður Úlfur jarl, bróðir hans er Hrafnsteinn svartí, og eru þeir óvildarmenn Hrólfs konungs. Dóttir Úlfs, Brynhildur, gat „öngva list þá lært sem kvenmann mátti prýða“ og var þess vegna kölluð Brynhildur бага. Af þessum sökum fer hún í nám í riddaraskap og verður öllum köppum harðfengari, nýtur velgengni í hernaði allt þar til hún kemur til Gautlands og lendir í hörðum bardaga við Brynþvara sem drepur alla menn hennar, handtekur hana en eftir samningaviðræður, burtreiðar og skylmingar, neyðist hún til þess að giftast Brynþvara, þvert á vilja Úlfs. Þeirra sonur er Bósi, jafnaldri Herrauds konungssonar og þeir verða nánir vinir. Bósi kemur sér í vandræði við hirðina með því að limlesta, beinbrjóta og drepa nokkra menn konungs í leikum. Steininn tekur úr þegar hann tekur þátt í leik þar sem fimmtán deyjja en tíu lamast og er útlægur ger úr ríkinu ellegar rétt-dræpur.

Bósi og Herraudur fara í herför og lenda meðal annars í miklum bardaga við berserkina Surt og Sám og hljóta á leiðinni aðstoð frá hjálpsama dvergunum Lit. Bardaganum er lýst í nokkuð löngu máli og ásamt berserkjum og blámönnum mæta fóstbræðurnir einnig fílum, gammi, ljóni og dreka en þeir hrósa sigri að lokum. Þeir halda þá aftur til Gautlands en í millitíðinni hafði Sjóður rænt fé Brynþvara svo að Bósi drepur Sjóð og lendir að nýju í ónáð konungs.

Þá slær í bardaga milli konungs liðs og Bósa og Herrauds sem endar með því að þeir fóstbræður eru hnepttir í varðhald. Busla, fóstira Bósa, kemur þá til sögunnar og þylur sína særingabæn yfir konungi en texti bænarinnar er þó ekki hinn sami og í eldri sögunni. Fyrir bæn Buslu sleppa Bósi og Herraudur en þurfa að færa konungi dýrmætt gammsegg að launum fyrir lífgjöfina. Þeir halda því af stað á ný, fara til Bjarmalands og koma þar að kotbæ. Þar fá þeir gistingu og Bósi eyðir nótt með bóndadóttur en lýsingar á fundi þeirra eru þó mun hófstiltari en í eldri gerð. Bóndadóttirin segir síðan Bósa hvar og hvernig þeir geta fundið gammseggð sem er geymt í hofi gyðju og þar er einnig fangi Geirriður dóttir Godmundar konungs á Glæsisvöllum.

Bósi og Herraudur halda af stað í átt að hofinu en á leiðinni bjarga þeir fagurri jómfúru úr klóm bjargbúa sem er um það bil að fara að nauðga henni. Mærin reynist dóttir dvergs sem launar þeim með göldróttum hundsrakka, herklæðum og töfrasverði. Þeir ná gammsegginu í hofinu með aðstoð tveggja hjálpsamra dverga áður en þeir ráða niðurlögum gyðjunnar og frelsa

Geirríði. Þau halda svo öll til Gautlands, Geirríður og Herrauður bindast heitum og Bósi afhendir kóngi gammseggið.

Áður en að brúðkaupi Herrauðs og Geirríðar verður þurfa Bósi og Herrauður að veita Haraldi hilditönn liðsinni í bardaga og í þeirra fjarveru uppgötvar Goðmundur konungur að systir hans hefur verið tekin og sendir menn sína, Hárek og Hrærek, að leita hennar. Vegna þess að Hrólfr konungur er fámennur fella þeir hann fljótt og taka Geirríði með sér aftur til Glæsisvalla. Goðmundur blæs þá til brúðkaups Geirríðar og Háreks. Bósi og Herrauður halda þá strax til Glæsisvalla og koma í brúðkaupið í fínnum dularklæðum og þykjast bjóða konungi þjónustu sína. Með hljóðfæraslætti og ótæpilegri drykkju svæfir Herrauður brúðgumann og rænir brúðinni en Goðmundur sigar á eftir þeim tólf hundum sem þeir með naumindum og göldrum komast undan og halda heim þar sem Herrauður og Geirríður halda brúðkaup.

Goðmundur er þó enn ekki af baki dottinn og dregur saman mikinn her, meðal annars úr Risalandi og Jötunheimum, og býður Herrauði bardaga. Eftir mikla orrustu lýtur lið Goðmundar í lægra haldi og hann sjálfur handtekinn en fyrir orð Geirríðar gefur Herrauður honum grið og bindast þeir vináttuböndum. Að lokum sendir Herrauður eftir bóndadótturinni sem veitt hafði Bósa upplýsingar um gammseggið og biður Bósa um að giftast henni. Bósi er mjög tregur til þess en fyrir fortölur Herrauðs lætur hann til leiðast og hlýtur síðan jarlsnafn.

Þeir sem á annað borð þekkja Bósa sögu hafa yfirleitt aðeins lesið eldri söguna. Af samantektinni hér að ofan má sjá að ákveðinn meginþráður er gerðunum sameiginlegur, persónur eru flestar hinar sömu og hvati atburðarásarinnar er leit að gammseggi og frelsun Geirríðar – sem raunar heitir Hleiður í eldri gerð – en þó ætti að vera ljóst að yngri gerð vikur um margt frá þeirri eldri. Þetta sést bæði í frásagnartækni, efnistöfum og lýsingum. Yngri sagan hefur ýmsar viðbætur eins og hjálpsama dverga, bergbúa, risa, jötna, berserki og blámenn sem ekki leika neitt hlutverk í eldri gerð. Þessa þróun má væntanlega rekja til aldursmunar sagnanna tveggja og útbreiðslu rómönsunnar, en uppskriftum þeirra fjölgar jafnt og þétt frá fimmtánda öld til þeirrar nítjándu.⁶ Hjálpsamir dvergar eða aðrar

6 Sjá t.d. Matthew James Driscoll, *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-reformation Iceland* (Enfield Lock, Middlesex: Hisarlik Press, 1997), 1–10.

hjálpssamar vættir er víða að finna í riddarasögum og sama má segja um óvinina berserki og blámenn.⁷

Í báðum sögum er raunar að finna töfra og hluti sem hafa galdramátt en það er ákveðinn eðlismunur milli sagnanna. Í eldri sögunni eru Busla og hofgyðjan Kolfrösta göldróttar og flest allt í hofinu er göldrum blandað. Þá eru nýttar nágrímur sem dulargervi og drekar og aðrar furðuverur birtast. Í yngri sögunni eru hins vegar mun fleiri munir sem hafa töframátt, til að mynda bæði herklæði og vopn sem ekki birtast í eldri sögunni, enda fylgja dvergum í sögum oft haglega smíðaðir töfragripir en engir dvergar taka þátt í eldri sögunni.⁸

Í upphafi er strax ljóst að um ólíkar sögur er að ræða. Konungurinn sem í eldri sögu er Hringur heitir nú Hrólfr. Úlfur sterki í Rússía, faðir Brynhildar, og bróðir hans Hrafnsteinn eru ekki þekktir af eldri gerð. Forsagan að aðdraganda hjónabands Brynþvara og Brynhildar er langtum rækilegri í yngri gerð þó að í báðum sögunum sé hún skjaldmey og sigruð í bardaga. Viðurnefni hennar „baga“ er dregið af fötlun í eldri sögunni en í yngri sögunni af því að hún hefur enga kvenlega kosti. Bardaga Herrauðs og Bósa við berserki er að engu getið í eldri sögunni en er líklega að hluta til ættaður úr *Bósa rímum* og *Viktors sögu* eins og betur verður vikið að hér að neðan.

Með sanni má segja að Bósi í yngri sögunni sé vart nema skugginn af þeirri persónu sem hann er í eldri sögunni því að þar er hann bæði mælskur og útsjónarsamur en í yngri sögunni er hann fyrst og fremst fylgdarmaður Herrauðs og hreystimenni mikið. Þennan áherslumun má meðal annars merkja í varðveislunni því að ef litið er á titil sögunnar í handritum, nefna sex handrit yngri sögunnar hann „Bósa hinn sterka“ en í titilorðum handrita eldri sögunnar er hann ýmist nefndur Bögu-Bósi, Bósi hinn kven-

7 Um þetta sjá t.d. Ármann Jakobsson, „Enabling Love: Dwarfs in Old Norse-Icelandic Romances“, *Romance and Love in Late Medieval and Early Modern Iceland*, ritstj. Kirsten Wolf og Johanna Denzin (Ithaca: Cornell University Library, 2008).

8 Um galdragripi og dverga í riddarasögum sjá t.d. W. Schäfke, „Was ist eigentlich ein Zwerg? Eine prototypensemantische Figurenanalyse der „dvergar“ in der Sagaliteratur,“ *Mediaevistik* 23 (2010): 247–257 og Inna Matyushina, „Magic mirrors, monsters, maiden-kings: (the fantastic in riddarasögur),“ *The fantastic in Old Norse/Icelandic literature. Sagas and the British isles preprint papers of The 13th International Saga Conference Durham and York, 6th–12th August, 2006*, ritstj. John McKinnell, David Ashurst og Donata Kick (Durham: The Centre for Medieval and Renaissance Studies, Durham University, 2006), 660–662.

sami, eða einfaldlega Bósi. Önnur ástæða þess að persónusköpun Bósa breytist liggur í frásagnartækninni því að í yngri sögunni mælir Bósi mun sjaldnar í beinni ræðu og fremur sagt frá honum í óbeinni ræðu. Munar þar mest um samræður Bósa við bændadæturnar þrjár í eldri sögunni þar sem mælskubrögð hans komast í hámmæli. Má hér líta til samanburðar á fund hans og fyrstu bóndadótturinnar í eldri sögunni:

En er fólk var sofnað, stóð Bósi upp ok gekk til sængr bóndadóttur ok lypti klæðum af henni. Hún spyr, hvern þar væri. Bósi sagði til sín. „Hví ferr þú hingat?“ sagði hún „Því, at mér var eigi hægt þar, sem um mik var búit,“ ok kveðst því vilja undir klæðin hjá henni. „Hvat viltu hér gera?“ sagði hún. „Ek vil herða jarl minn hjá þér,“ segir Bögu-Bósi. „Hvat jarli er þat?“ sagði hún. „Hann er ungr ok hefir aldri í aflinn komit fyrri, en ungan skal jarlinn herða.“⁹

Í yngri sögunni er þessu lýst á nokkuð annan veg:

Stóð nú Bósi á fætur mjög hljótt og gekk nú til þess að hann hitti á rúm bóndadóttur, háttaði síðan hjá henni og breiddi á sig klæði; hún mælti hljótt til hans: Ærið ertu djarfur, eður hvör bauð þjer hingað? Bósi mælti: Hvört veistu ei forlög þín, því er nú sú stund komin, að þú átt að missa meydóm þinn; en hún mælti. Ei kann eg það að skilja, hvörninn það muni takast, en Bósi mælti: Nú skaltu það fá að vita.¹⁰

Þó að fundur þeirra sé sviðsettur með beinni ræðu er mál Bósa fjarri því að vera jafn skrautmikið og blæbrigðaríkt og í eldri sögunni. Þvert á móti eru orð hans skrautlaus og jafnvel ruddaleg.

Þetta atvik dregur einnig fram reginmun á mynd Bósa í sögunum tveimur því að ef frá er talin þessi stutta frásögn gerir yngri sagan mjög lítið úr kvensemi Bósa. Frægðarorð hans á síðari tímum er þannig að engu orðið: hann er ekki lengur kvennabósi. Í söguna vantar tvær bændadætur af þeim þremur sem Bósi rekkir hjá og auk þess vantar alfarið frásögnina

9 *Bósa saga*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson, Fornaldarsögur Norðurlanda 1–3 (Reykjavík: Forni, 1943–1944), II: 476–477.

10 *Die Bosa Saga in Zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek (Strassburg, 1893), 106. Héðan í frá er vitnað til þessarar útgáfu með blaðsíðutali einu í svigum aftan við tilvitnanir.

af því þegar Bósi rænir Eddu konungsdóttur sem síðan verður kona hans. Þvert á móti giftist Bósi nauðugur viljugur þessari einu bóndadóttur fyrir vin sinn Herraud og þar að auki gefur sú ónefnda bóndadóttir honum undir fótinn ekki síður en hann:

Gekk nú húsfreyja og dóttir hennar að búa til borðs, bar dóttir bónda mat á borðið; og sem Bósi lítur hana, stje hann á fót hennar undir borðinu og tók að renna augum blíðlega og brosti við, og sem hún sá þetta, stje hún aptur á fót Bósa, brosti við og mælti ei neitt (106).

Í raun virðist það fremur Herraudur sem helst hlýtur athygli kvenna í yngri sögunni því að „engin kona var sú á Gautlandi, að ei liti girndar- augum til hans, hvort hún var gipt eður ógipt“ (77). Þess utan hefði þessi eina bóndadóttir sem Bósi sefur hjá líklega fremur kosið Herraud í rekkju sína. Þegar Bósi og Herraudur eru nýkomnir á bæinn hvískra bóndadóttir- irin og ambátt um komumennina í samtali sem með örlítið uppfærðu orðalagi gæti allt eins verið ættað úr kvikmynd um ástir og örlög unglinga á vorum tímum en fortíðarsögu:

Einatt horfði dóttir bónda þangað sem kóngsson var, gáandi mjög að fríðleik hans og öllum burðum, og mælti hljóðlega til vinnukonu: Aldri leit eg vænni mann, og ei mundi illt að sofa hjá honum, eður virðist þjer eigi það? Ambáttin sagði: Það væri gefandi gjald að sofa hjá slíkum einum ... (105).

Mynd Bósa er þannig nokkuð rýrari í yngri sögunni og í heild má segja að sú eldri standi þeirri yngri tvímælalaust framar í frásagnartækni. Eyvind Fjeld Halvorsen lét til dæmis þau orð falla um eldri *Bósa sögu* að hún skilji sig frá öðrum fornaldarsögum vegna þess að hún sé svo vel samin.¹¹ Undir þetta hefur Jon G. Jørgensen tekið og bætir við að frásögnin sé svo vel úthugsuð að hún sé næstum *of* góð.¹² Slík orð myndu líklega seint falla um

11 Eyvind Fjeld Halvorsen, „Bósa saga,“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 2.* (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1957), 172–173.

12 Jon Gunnar Jørgensen, „Bósi hét annarr son þeirra,“ *Frejas psalter*, ritstj. Bergljót S. Kristjánsdóttir og Peter Springborg (Kaupmannahöfn: Det Arnamagnæanske Institut, 1997), 102.

yngrri gerðina. Hún er nokkuð langdregin og atburðum er yfirleitt lýst af mikilli nákvæmni eða á þann hátt að lesandi velkist ekki í vafa um hvað gerist og hvernig. Lítið er skilið eftir til túlkunar, lausnir eru einfaldar og fyrirsjáanlegar sem kemur heim og saman við tísku í rómönsuritun.¹³ Þetta má til að mynda sjá í yfirnáttúrulegri aðstoð sem Bósi og Herraður hljóta á leið sinni. Í yngri sögunni sjá tveir dvergar þeim fyrir ýmsum aðferðum til að sigrast á óvinum, gefa þeim töfragripi og fleira. Slík utanaðkomandi aðstoð er sjaldséð í eldri sögunni og þeir reiða sig yfirleitt á eigið ágæti eða sinna nánustu.

Gott dæmi um þetta er þegar þeir fara að hofinu til að leita gamms-eggsins. Í yngri sögunni fá þeir aðstoð dvergs sem gefur þeim töfrarakka. Herraður spyr dverginn síðan hvernig þeir eigi að finna hofið og dvergurinn segir þeim að hafa engar áhyggjur, rakkinn muni finna leiðina. Dvergurinn gefur þeim einnig herklæði sem hvorki járn bítur né eldur grandar, og sverð sem bítur allt. Í eldri sögunni komast þeir að hofinu með upplýsingum frá bóndadótturinni sem Bósi gisti hjá og sigra síðan gyðjuna að mestu fyrir eigin rammleik og snjöll bellibrögð.

Á hinn bóginn er yngri gerðin á köflum rituð á blæbrigðaríku og auðugu máli sem lyftir textanum upp. Má hér nefna einkenni eins og stuðlun, hliðstæðuklasa og ýkjur. Þessi einkenni ná yfirleitt hámarki í bölví og blótsyrðum eins og marka má af eftirfarandi dæmum:

En sem jall þetta heyrði, varð hann ærið reiður og mælti: Þú hin leiðasta geit og grey allra greyja dirfðist mjer slíkan boðskap að bera? (74).

Hjer hef eg sjeð leiðasta þræla saman komna í þessu tjaldi, sem öngri gæfu stýra munu, heldur óhappi og smán, og munu þetta vera hinir leiðu þýjarsynir Surtur og Sámur (87).

Enginn kemst þó í hálfkvisti við Buslu og svívirðingar hennar, fyrst við Brynþvara og síðan Hrólfr konung:

13 Sjá til dæmis góða greiningu á byggingu rómönsunnar hjá Driscoll, *The Unwashed Children of Eve*, 133–156.

Busla mælti: Aldri má mjer ver fara heldur en þjer, þar þú liggur nú heima sem hugblauð hormegðabikkja og bannsett þý (99–100).

Hér liggur þú, Hrólfur, Gauta kóngur, þig veit eg vera hrak allra manna á jörðunni af þinni allri breytni, af því þú vilt myrða og af dögum ráða þinn eiginn son, og munu allir segja þig hinn versta níðing og fordæðufól, falsara fordæmdan og fúlasta gauð, leiðan lygara, sem löstum er bundinn, væri rjettast þjer kólnaði í kjapti, fyr en þinn flærðarsaman vilja hefðir í þessu (100).

Loks má nefna að hin svo kallaða *Buslubæn* virðist hafa átt einhvers konar sjálfstætt framhaldslíf á sautjándu öld og síðar. *Buslubæn* er særingarþula sem Busla kveður yfir konungi í framhaldi af tilvitnuðum svívirðingum hér að ofan. Í eldri sögunni er þulan kynnt til sögunnar svo:

Þetta kveld it sama kom Busla í þat herbergi, sem Hringr konungr svaf í, ok hóf upp bæn þá, er síðan er kölluð Buslubæn, ok hefir hún víðfræg orðit síðan, ok eru þar í mörg orð ok ill, þau sem kristnum mönnum er þarfleysa í munni at hafa, en þó er þetta upphaf á henni.¹⁴

Þó nokkur erindi eru tilfærð í kjölfarið og að lokum ein vísa úr svo kölluðu *Syrpuversi* sem „mestr galdr er í fölginn“. Í yngri sögunni eru einnig tilfærðir hlutar *Buslubænar* og *Syrpuvers* en fyrri titillinn ekki nefndur heldur segist Busla ætla að syngja konungi „Syrpuvers hið gamla“ (100). Aftan við yngri söguna prentar Jiriczek síðan tvö „apókrýf“ *Syrpuvers* sem hann segist annars vegar hafa fengið í handriti í eigu Jóns Þorkelssonar og sé skrifað um 1870 og hins vegar í AM 247 8vo sem varðveitir samanbland af þulum, galdrastöfum, lækningum og villuletur.¹⁵ Bæði apókrýfu versin sem og kvæðið í yngri sögunni eiga lítið sem ekkert sameiginlegt við bæna eins og hún birtist í eldri sögunni.

Athyglisverð uppskrift bænarinnar í Lbs 423 fol. styður einnig að versin hafi átt sér sjálfstætt líf. Handritið er stórt sagnahandrit frá átjándu öld og varðveitir eldri söguna en þegar kemur að *Buslubæn* er skipt um texta og

14 *Bósa saga*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson, 472.

15 Ég hef ekki fundið þetta handrit Jóns í handritaskránn en mörg handrit sem voru í hans eigu eru á Landsbókasafni og hafa hvorki verið mynduð né allt efni þeirra skráð nákvæmlega.

bænin öll rituð með rúnalettri.¹⁶ Textinn er samsuða af vísunum í eldri sögunni, með nokkrum úrfellingum, en ýmsum viðbótum. Sumar viðbætur hef ég ekki fundið annars staðar en sumt má finna í apókrýfu útgáfunni hjá Jiriczek. Fyrstu fjórar vísurnar fylgja eldri sögunni. Þá kemur ein vísa sem er endurómur sextánda vísu *Reginsmála*:

Reginsmál	Lbs 423 fol., 330 r ¹⁸
„Hverir ríða þar	„Þá þú ríður
Ræfils hestum	ræfils hestum,
hávar unnir,	hávar voðir,
haf glymjanda?	haf glymjandi,
Seglvið eru	seglvið verði
sveita stokkin,	sveita storkinn
munat vágmarar	svo að vogmarar
vind of standask.“ ¹⁷	vind ei standist.“

Stuttu síðar má einnig finna enduróm úr *Helgakviðu Hundingsbana II* þar sem segir:

„Kominn væri nú,	„Verðu eigi svá ær,
ef koma hygði,	at ein farir,
Sigmundar burr	dís skjöldunga,
frá solum Óðins;	draughúsa til;
kveð ek grams þiníg	verða oflgari
grænask vánir,	allir á nóttum
er á asklimum	dauðir dolgar, mær,
ernir sitja	en um daga ljósa.“
ok drífr drótt ǫll	
draumþinga til.“	

16 Það væri ómaksins vert að gefa þessa gerð kvæðisins út og biður það betri tíma.

17 *Eddukvæði*, útg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2014), 300.

18 Umritun rúnanna er mín eigin og fór ég þá leið að samræma til nútímamáls svo textinn sé auðlæsilegur því að það er efnið sem leikur lykhillutverk í samanburðinum fremur en átjándu aldar máleinkenni textans.

19 *Eddukvæði*, útg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason, 282–283.

En í Lbs 423 fol.:

„Drífi þig valdrottinn
draumþing á
og náð í²⁰
sér til draughúsa
hvar öflugari verða
allir á nóttu,
dólgar dauðir
en um daga ljósa.“

Síðasti hluti kvæðisins í Lbs 423 fol. er síðan að mestu leyti samhljóða fyrra apókrýfa Syrpuversinu sem Jiriczek prentar í sinni útgáfu og hann segir úr handriti Jóns Þorkelssonar. Ekki verður fjölyrt frekar hér um þróun kvæðisins og mögulegar útskýringar á hvernig þessi gerð varð til, enda þyrfti sjálfstæða og nákvæmari athugun á kvæðunum til að álykta nokkuð. Þessi útúrdúr um *Buslubæn* og *Syrpuvers* sýnir þó ljóslega að fleira var að verki í breytileika uppskrifta *Bósa sögu* en sem snýr eingöngu að lausamálinu.

Ef dæmin hér að framan eru tekin saman, bæði beinar tilvitnanir í yngri söguna, samanburður við eldri sögu, og þáttur *Buslubænar* og *Syrpuvers*, er ljóst að hæpið verður að teljast að um bein rittengsl geti veri að ræða milli eldri sögunnar og þeirrar yngri. Lykilþáttur í samanburðinum er að í þeim tilvikum þar sem atburðarás beggja sagna fylgist að er aldrei um sams konar orðalag að ræða.

3. Breytileiki og sögugerðir

Það er ekki einsdæmi að íslenskir miðaldatextar hafi varðveist í ólíkum gerðum eða mismunandi formi. Þó nokkrar sögur eru þekktar í fleiri en einni gerð, til að mynda *Gísla saga*, *Bandamanna saga*, gerðir *Ólafs sögu Tryggvasonar*, *Jómsvíkinga saga*, *Örvar-Odds saga* og fleiri. Fyrir því er löng hefð að fjalla um þessi verk í ólíkum gerðum en þeim fylgir þó yfirleitt ekki rækileg umræða um hvers vegna eigi að skilgreina þær sem ólíkar gerðir.

20 Hér leikur aðeins vafi á umritun vegna þess að skil milli orða eru óljós.

eingöngu í fjölmörgum orðalagsbreytingum en ekki efnislegum breytingum, er hægt að halda því fram að um ólíkar gerðir sé að ræða?²¹

Í umræðu um varðveitt handrit *Brennu-Njáls sögu* komast Svanhildur Óskarsdóttir og Emily Lethbridge að skynsamlegri niðurstöðu um breytileika handritanna sem þær flokka í *greinar* handrita sama verks en ekki ólíkar gerðir og útskýra þannig:

[T]he Njáls saga texts tend to diverge from each other at the micro-rather than macro-level which is to say that for the most part the texts run in parallel with differences at the word or sentence level, rather than that of the paragraph or bigger, structural, textual division. Although they are on a more self-contained scale, these variants can still exert influence on a reader's impression of the action and characters presented in any part of the narrative as a whole.²²

Þessi orð mætti vel nýta sem skilgreiningu á breytileika milli handrita sama verks. Þar sem breytileikinn er bundinn við einstök orð og einstakar setningar er ekki um aðra sögugerð að ræða en þegar breytileikinn nær yfir efnislegar breytingar, eins og viðbætur eða styttingar, breytingu á byggingu, og svo framvegis, þurfi að gera ráð fyrir ólíkum gerðum.

Af þeim textum sem nefndir eru hér að framan sem dæmi um fulltrúa þekktra sagna sem varðveittar eru í ólíkum gerðum er þó ljóst að breytileikinn virðist liggja í þróun á ritunarstigi fremur en munnlegu. Um þetta er vissulega erfitt að fullyrða nokkuð án nákvæmra samanburðarrannsóknna en þó er ljóst að í öllum tilvikum má finna dæmi þess að texti tveggja gerða fylgist að hér og hvar, og það jafnvel nokkuð nákvæmlega. Breytileikinn nær ekki til hvers einasta orðs þegar til dæmis eru bornar saman ólíkar gerðir *Jómsvíkinga sögu*, *Bandamanna sögu* eða *Örvar-Odds sögu*.²³ Vissulega

21 Ég þakka Guðvarði Má Gunnlaugssyni fyrir góðar ábendingar í samræðum okkar um skilgreiningar á ólíkum gerðum sagna.

22 Svanhildur Óskarsdóttir og Emily Lethbridge, „Whose Njála? Njáls saga Editions and Textual Variance in the Older Manuscripts,“ *New studies in the Manuscript Tradition of Njáls saga*, ritstj. Emily Lethbridge og Svanhildur Óskarsdóttir (Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2018), 10.

23 Þennan samanburð er auðvelt að gera í eftirfarandi útgáfum þar sem tvær gerðir hvernar sögu hafa verið prentaðar saman: *Jómsvíkinga saga*, útg. Þorleifur Hauksson og Marteinn H. Sigurðsson, Íslenzk fornrit 33 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2018), *Bandamanna*

kunna munnleg áhrif að leika eitthvert hlutverk í breytileikanum en í ljósi ýmissa sameiginlegra smáatriða milli gerða verður að gera ráð fyrir rit-tengslum á einhverju stigi.

Hér gegnir allt öðru máli um *Bósa sögu* því að bein rittengsl milli eldri sögunnar og þeirrar yngri eru hvergi sjáanleg. Í formála að útgáfu sinni telur Jiriczek að yngri sagan eigi mögulega rætur í aldagamalli hefð en að hún hafi síðan verið endursamin í munnlegri geymd.²⁴ Ljóst er að inn í myndina af þróuninni milli eldri og yngri sögu vantar marga búta. Þetta kemur berlega í ljós þegar litið er í *Bósa rímur*. Líkt og oft gildir um rímur eru þær ortar upp úr sögugerð, í þessu tilviki eldri sögunni af Bósa. Í rím-unum eru þó viðbætur miðað við eldri söguna og þessar viðbætur birtast einnig í yngri sögunni en þar virðist þó ekki heldur um rittengsl að ræða.

Bósa rímur eru taldar ortar um 1500. Jiriczek taldi þær ortar eftir glötuðu handriti eldri sögunnar sem hafi staðið AM 510 4to næst og undir þetta tók Ólafur Halldórsson sem gaf rímurnar út í undirstöðuútgáfu 1974.²⁵ Á sautjándu öld orti Guðmundur Bergþórsson (d. 1705) einnig *Bósa rímur* sem fylgja eldri sögunni nokkuð nákvæmlega. Ekki er að sjá að Guðmundur hafi nýtt eldri rímur né þekkt yngri söguna því að þar eru engin merki um viðbæturnar sem birtast í eldri rímunum og yngri sögunni.²⁶

Allar líkur eru á að *Bósa rímur* byggi á ritaðri *Bósa sögu* eldri, efnið fylgir henni að mestu leyti og auk þess vitna um það fjölmörg orðalagslíkindi.²⁷ Má sem dæmi taka þegar Bósi og Herraður hreppa óveður á heimsiglingu skömmu áður en Bósi drepur Sjóð. Í sögunni segir þá: „Þeir fengu veðr svá mikil, at skip þeira skildust, ok týndust þau öll, sem Herraður hafði heiman haft, en hann komst með tvö skip í Elfarsker, en Bósa rak til Vindlands einskpa.“²⁸

saga, útg. Guðni Jónsson, Íslenzk fornrit 7 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1936), *Orvar-Odds Saga*, útg. Richard C. Boer, Altnordische Saga-Bibliothek 2 (Halle a.S.: Niemeyer, 1892).

24 Otto Luitpold Jiriczek, „Einleitung,“ *Die Bosa Saga in Zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek (Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner 1893), lxxiv–lxxv.

25 Ólafur Halldórsson, „Inngangur,“ *Bósa rímur*, útg. Ólafur Halldórsson (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1974) 21; Jiriczek, Einleitung, xxviii–xxxí.

26 *Bósa rímur* Guðmundar eru ekki til á prenti, hér styðst ég við uppskrift þeirra í Lbs 2527 8vo.

27 Sjá nánar: Ólafur Halldórsson, „Inngangur,“ 20–23.

28 *Bósa saga*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson, 469.

Í rímunum er svipað uppi á teningnum, og lendir Herraður þar einnig með tvö skip í Elfarskerjum:

Feingu j hafinu feikna uedur	Baran fra eg at bragna þuær
fyrðar reidann treysti	bylgian knoru gleypti
skildi j sionum skotnum meður	odlings son med alkur tuær
skipinn j sundur leysti:	at Elfar skerium hleypti. ²⁹

Rímurnar víkja þó frá sögunni víða; úrfellingar og styttingar eru algengar en einnig viðbætur. Búast má við úrfellingum þegar saga er færð úr prósa í bundið mál og því eru það viðbæturnar sem eru áhugaverðastar til að kanna tengsl texta. Hér leikur lykilhlutverk dágóð viðbót í annarri og þriðju rímu þar sem segir frá bardaga Bósa og Herrauds við berserkina Surt og Sám. Bardagann og aðdraganda hans má einnig finna í yngri sögunni og ýmis smáatriði eru sameiginleg. Bósi og Herraður koma að bóndabæ, þar finna þeir mann sem reynist föðurbróðir Bósa; í rímunum heitir hann Klárus en Gyrðir í sögunni. Hann býður þeim gott að borða og gefur þeim klæði sem Viktor og Blávus höfðu borið í bardaganum við berserkina Fal og Sóta. Bóndinn segir síðan fóstbræðrum frá berserkjunum Surti og Sám sem þeir ákveða að berjast við til þess að auka frægð sína.

Yngri sagan er þó miklu efnismeiri á þessum stað en rímurnar, þar kemur til dæmis við sögu hjálpsamur dvergur sem ekki er nefndur í rímunum og fleiri þátttakendur í bardaganum sjálfum. Því er ljóst að rímurnar eru ekki megin innblástur yngri sögunnar á þessum stað. Björn K. Þórolfsson sýndi með dæmum að líklegast væri þessi kaflí í *Bósa rímum* spunninn upp úr bardaganum við berserkina Fal og Sóta í *Blávus rímum* og *Viktors* og Jónas Kristjánsson tók undir það.³⁰ Þá bendir Jónas einnig á að yngri *Bósa saga* styðjist við *Blávus rímur* fremur en *Viktors sögu* því að þar sé nefnt sverðið Suðranautur sem er einnig í rímunum en hvorki í *Bósa rímum* né *Viktors sögu*.³¹ Einnig bregður annar berserkurinn sér í ljónslíki í *Blávus rímum* og yngri *Bósa sögu* en í galtarlíki í *Bósa rímum*. Af þessu dró Jónas þá ályktun að höfundur yngri *Bósa sögu* hafi nýtt *Blávus rímur* á sjálfstæðan hátt.

29 *Bósa rímur*, útg. Ólafur Halldórsson, 62.

30 Björn K. Þórolfsson (útg.), *Rímur fyrir 1600* (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1934), 407–408; Jónas Kristjánsson, „Inngangur,“ *Viktors saga og Blávus*, útg. Jónas Kristjánsson (Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1964), lxxx.

31 *Rímnasafn. Samling af de ældste islandske rimer*, útg. Finnur Jónsson (Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1905–1922), II:624.

Til að greina þessi líkindi, sem nefnd eru hér að framan, nánar má taka dæmi úr textunum þremur sem er góður fulltrúi fyrir textatengslin í heild. Þetta er þegar Viktor og Blávus annars vegar og Bósi og Herraúður hins vegar ganga á fund berserkjanna og skora á þá í bardaga.

Blávus rímur

Sote fretti seggi nv:
„segi þit yckart heite
adr enn skyfvm skilfings brv
med skygdum hialma hneite.“

„Wicktor kann med Vidris glod
væna hialma at snida,
Blavus æsir brodda hliod
buen er þegn at strida.“

Brosti Falr uid beiska lvnd
ok beit i skiolden ravda:
„þit hafit feingit feigdar stvnd
og felmtrad yckr i dauda.“³²

Bósa rímur

Surttur spurdi snartt j stad
snudugt þessa garpa
huadan ur londum hielldu þeir at
er hefía upp romu snarpa:

Bosi ansar bradur j lund
buin til fremdar uiga
þig uardar ecki hinn uondi hundur
fyrir uirdum skaltu hniga

Hilmir glotti og hofudit sker
hartt med ordum bradum
huad skal bornum beria a mier
bernskur ertu j radum.³³

Bósa saga yngri

En sem þeir bræður
heyru orð kóngssonar,
bystu þeir sig og bitu
í skildi með hlátri og
hljóðum og sögðu þetta
vera hið mesta feigðar-
fleipur, að nokkrir menn
vogðu svo dristuglega
til orrustu bjóða. Surtur
mælti: Segið ykkar heiti,
áður vjer reynum með
oss. Bósi mælti: Þú hinn
svarti hundur þarft ei
nöfn okkar vita, því þig
varðar lítið um það, því
þú skalt fyrir vopnum
hníga, áður vjer skiljum
þennan fund (87–88).

Í báðum rímunum er röð efnisatriða hin sama en henni hefur verið snúið við í sögunni, fyrst hlæja berserkirnir og spyrja síðan að nafni. Þarna má vissulega finna orðalagslíkindi. Í *Blávus rímum* bitur Falur í skjöldinn eins og berserkurinn gerir í sögunni. Í *Bósa rímum* kallar Bósi berserkinn vondan hund og neitar að segja til nafns líkt og í sögunni þar sem hann kallar berserkinn svartan hund. Bæði í *Blávus rímum* og sögunni er notað orðið „feigð“ um það sem biður hetjanna.

Það er áreiðanlega rétt að *Blávus rímur* og ef til vill *Viktors saga* einnig hafi haft áhrif á þróun *Bósa sögu* yngri og *Bósa rímur*. Það verður þó að segiast að tengslin eru nokkuð óljós og fyrst og fremst efnisleg, og kunna því vel að hafa verið eingöngu á munnlegu stigi. Hið sama má í raun segja um

32 *Rímnasafn. Samling af de ældste islandske rimer*, útg. Finnur Jónsson, 625.

33 *Bósa rímur*, útg. Ólafur Halldórsson, 56–57.

áhrif *Bósa rímna* á yngri söguna. Ef hún hefði byggt á rímunum í rituðu formi hefði mátt búast við skýrari áhrifum. Orðalagslíkindi eru fá milli *Bósa rímna* og yngri *Bósa sögu*. Þess má einnig geta að rímurnar hafa ekki varðveist í mörgum uppskriftum sem getur bent til þess að þær hafi ekki endilega verið mjög útbreiddar í rituðu formi á sautjándu öld.³⁴

Loks má nefna að ættfærslur í lok yngri og eldri sagnanna draga einnig ljóslega fram ólíkt textasamhengi þeirra. Eldri sögunni lýkur á tengslum við *Ragnars sögu loðbrókar* þar sem ormurinn sem Þóra borgarhjörtur fær að gjöf frá föður sínum, Herrauði, er sagður koma úr gammsegginu.³⁵ Þetta kemur heim og saman við *Ragnars sögu* nema að þar er ormurinn ekki tengdur gammseggi og enga vísun í *Bósa sögu* að finna, enda verður að teljast líklegt að *Ragnars saga* sé eldri en *Bósa saga*. Þá er að auki vísun í *Vilmundar sögu viðutan*, því að Vilmundur er sagður sonarsonur Bósa. Vísanir sem þessar eru nokkuð algengar í fornaldarsögum og má víða finna persónur eða nöfn sem tengja viðkomandi sögu við aðra. Þetta er með öllu horfið í yngri sögunni þar sem ekkert er minnst á ættboga Bósa og aðeins sagt frá einum syni Herrauðs, sem er ýmist ritaður Fábuxtus eða Taluxtus í handritum og stjórnáði Indíalandi hinu góða. Þessi endir tengir söguna miklu frekar við fjarlæg söguvið rómönusagna en heim fornaldarsagna og undirstrikar þannig í hvaða samhengi sögurnar tvær voru skrifaðar.

Þrátt fyrir þræði sem má tengja milli varðveittra *Bósa sagna*, *Bósa rímna*, *Viktors sögu* og *Blávus rímna* er samt ljóst að marga hlekki vantar í keðjuna sem leiðir til yngri *Bósa sögu*. Orðalag sem bendir til að sá sem skrifaði yngri *Bósa sögu* hafi nýtt ritað form af þessum textum sem hér eru nefndir er vandfundið. Einhlið svar við því hvernig sagan varð til er þannig ekki til en mögulegt er að gera sér í hugarlund nokkrar leiðir við endurritun sögunnar sem hér mætti nefna.³⁶ Í fyrsta lagi kemur til greina sú skýring sem Jiriczek setti fram og er nefnd hér að framan, það er, að yngri sagan sé afsprengi aldagamallar sögugerðar, gerðar sem hafi mögulega verið af sama stofni og eldri sagan en þróast á annan hátt í munnlegri geymd. Hér væri

34 Handritin eru AM 146 a 8vo, Holm perg 23 4to og uppskrift þeirra í JS 382 4to. Önnur handrit sem eru skráð með *Bósa rímum* geyma yngri rímur Guðmundar.

35 *Bósa saga*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson, 497; *Ragnars saga loðbrókar*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson. Fornaldarsögur Norðurlanda 1–3 (Reykjavík: Forni, 1943–1944), I: 99–100.

36 Ég þakka ónefndum ritrýni fyrir afar gagnlegar ábendingar um mögulegar skýringar og byggi umræðuna meðal annars á hugmyndum frá honum.

einnig hægt að ímynda sér að tvær gerðir hafi verið í umferð í handritum en að handrit annarrar gerðarinnar hafi öll glatast þar til þessi saga kemur fram á sautjándu öld. Í annan stað getur verið að sextándu eða sautjándu aldar maður hafi tekið sig til og samið nýja sögu, byggða á þeirri eldri, sem félli betur að nýjum straumum og smekk samtímamanna. Þessi þróun er ekki ólíkleg og væri angi af aldagamalli hefð í íslenski sagnamenningu því að elstu riddarasögur eru síður en svo nákvæmar þýðingar á frönskum fyrirmyndum þeirra heldur einmitt endursamdar og aðlagaðar. Má nefna sem dæmi *Partalópa sögu* sem tók ljósum breytingum undir áhrifum íslenskra sagna, eins og til dæmis mynd aðalkvenhetjunnar Marmoriu sem er meykönungur í íslensku gerðinni fremur en hefðbundin drottning en meykönungahefðin er séríslensk.³⁷

Þriðji möguleikinn sem kemur til greina til þess að skýra þróun *Bósa sögu* yngri væri að sá sem ritaði hana fyrst hafi heyrt söguna lesna, eða lesið sjálfur, en hafi síðar ekki haft aðgang að henni ritaðri og viljað bæta úr því, ritar hana eftir minni en bætir við og fellir út, undir áhrifum fleiri sagna. Þessi möguleiki minnir til að mynda á endurskrif Jóns úr Grunnavík á upp-hafi *Heiðarvíga sögu*, þegar handrit hennar brann í Kaupmannahöfn. Þessi leið er þó ekki sennileg sem skýring á yngri *Bósa sögu* í núverandi mynd vegna þess hve gjörólik hún er eldri sögunni og hve margar efnislegar viðbætur þar er að finna. Þetta gæti þó hafa gerst á einhverju stigi í þróun sögunnar. Þessu tengt mætti einnig ímynda sér að langt væri liðið frá því að viðkomandi heyrði söguna sem getur skýrt hvers vegna mynstur og atburðir annars staðar frá nýtast til þess að líma saman það sem fallið er í gleymiskunnar dá.

Fjórði og síðasti möguleikinn sem hér verður nefndur er að yngri sagan hafi verið samin sem svar við eldri sögunni, á svipaðan hátt og lítið hefur verið á *Jarlmanns sögu* og *Hermanns* sem svar við og jafnvel gagnrýni á *Konráðs sögu keisarasonar*.³⁸ Auðvelt er til dæmis að ímynda sér að ýmsir hafi viljað fella burt afrek Bósa í rúmi bændadætranna, enda hafa þær frásagnir lítið sem ekkert vægi í yngri sögunni, og raunar ekki í *Bósa*

37 Sif Ríkharðsdóttir, *Medieval Translations and Cultural Discourse. The Movement of Texts in England, France and Scandinavia* (Cambridge: D.S. Brewer, 2012), 121–123; Marianne Kalinke, *Stories Set Forth with Fair Words. The Evolution of Medieval Romance in Iceland* (Cardiff: University of Wales Press, 2017), 92–99.

38 Marianne Kalinke, *Stories Set Forth with Fair Words*, 141–153.

rímum heldur. Þá er ekki útilokað að einhver hafi beinlínis viljað draga úr orðsþori kvennabósans og fremur ýkja hreysti hans, eins og sést í lýsingu á Bósa og hefur verið rætt hér að framan. Þá gætu hjálpsamir dvergar og töfragripir einnig verið viðbót þess sem er vanur því að hetjur hljóti slíka aðstoð á vegferð sinni og þótt vanta þau sjálfsögðu hjálparmeðul í upphaflegu söguna.

Þessar framangreindu skýringar eru aðeins vangaveltur og ber ekki að taka sem öðru. Þær eru fyrst og fremst settar fram til þess að opna umræðu um mögulega þróun í ritmenningu sem er að mestu hulin myrkri. Eins og yngri Bósa saga hefur varðveist, og þegar hún er borin saman við eldri söguna, hlýtur að þurfa að gera ráð fyrir munnlegri menningu á einhverju stigi og að hún hafi í núverandi mynd ekki verið skrifuð niður fyrir en á sautjándu öld. Í henni eru persónur *Bósa sögu* og þráður hennar lauslega nýttar en einnig sótt í minni og atburði annarra sagna, einkum riddarasagna, eins og dverga, töfragripi o.s.frv..

Þessi þróun er ekki óþekkt í íslenskum bókmenntum og má teljast líklegt að frekari rannsóknir á síðari alda uppskriftum sagna eigi eftir að leiða í ljós fleiri dæmi um svipaða nýsköpun í sagnaritun. Þekktasta nýsköpunin af þessu tagi á síðmiðöldum og síðar eru auðvitað rímurnar sem yfirleitt voru ortar upp úr eldri lausamálsfrásögnum. Af framangreindri umræðu um handrit *Bósa sögu* sést að ekki er alltaf ljóst af skráningu handrita hvort þau geti mögulega geymt nýjar eða breyttar gerðir sagna og af þeim sökum ekki ólíklegt að fleiri sambærilegar sögur séu til. Hér má til dæmis nefna að Katarzyna Kapitan fann svipaða tilhneigingu í uppskriftum *Hrómundar sögu Greipssonar* þar sem til eru tvær gerðir á sautjándu öld en síðan ný og lengri saga sem er varðveitt í nítjándu aldar uppskriftum.³⁹ Kapitan komst að þeirri niðurstöðu að nítjándu aldar sagan sé svo ólík eldri uppskriftum að líta beri á hana sem nýja sögu en ekki aðra gerð. Þetta verður fljótt ljóst þegar textarnir eru bornir saman.⁴⁰ Munurinn á þróun *Hrómundar sögu* og *Bósa sögu* er þó sá að hin nýja *Hrómundar saga* er ekki varðveitt fyrir en á nítjándu öld og Kapitan telur enn fremur að hún hafi ekki verið samin fyrir en á þeirri öld.⁴¹

39 Katarzyna Anna Kapitan, „Studies in the transmission history of *Hrómundar saga Greipssonar*,“ (Doktorsritgerð, University of Copenhagen, 2018), 131–158.

40 Uppskriftir gerða *Hrómundar sögu* má finna í viðauka hjá Kapitan, bls. 274–280, 370–375 og 384–409.

41 Sama rit, 152–154.

Nýsköpunin sem endurspeglast í sautjándu aldar *Bósa sögu* er kannski ekki síst athyglisverð vegna þess að sautjándi öldin er einmitt þekkt fyrir uppskriftaölduna sem rís með fornmenntastefnunni þar sem mikið var lagt upp úr nákvæmum uppskriftum fornra texta.⁴² Söguefnið af *Bósa* og *Herrauði* sýnir að fleira var að verki í textamenningu sautjándi aldarinnar. Ef til vill endurspeglar ritun yngri *Bósa sögu* einfaldlega viðleitni til að skrifa niður efni úr munnlegri geymd eða að hún er merki um nýsköpun þar sem gamalt efni er sett í búning sem fellur að vinsælum bókmenntum þess tíma. Ekki er útilokað að hvort tveggja blandist saman.

4. Lokaorð

Hér að framan hefur verið leitast við að gefa skýrari yfirsýn yfir það sem mætti kalla textamengi *Bósa sögu* með áherslu á að draga fram sérstöðu *Bósa sögu* yngri. Gild rök eru fyrir því að ekki eigi að líta á *Bósa sögu* yngri sem yngri gerð *Bósa sögu* heldur sé hún beinlínis ný saga, lauslega byggð á eldra efni. Sagan er gott dæmi um að textatengsl og rittengsl geta reynst flóknari en virðist við fyrstu sýn og í tilvikum eins og þessu verður aldrei hægt að skýra að fullu hvernig þróun frá eldri sögu til þeirrar yngri hefur verið. Ljóst er að ólíklegt verður að telja að nokkur rittengsl séu milli yngri og eldri sögunnar. Sagan sýnir að þáttur munnlegrar menningar er áreiðanlega oft umfangsmikill og lítil takmörk eru fyrir nýsköpun í endurritun og uppskriftum miðaldasagna á síðari öldum. Greiningin á textunum sýnir einnig að tilefni er til þess að kanna nánar miðaldasögur í ungum handritum og vafalaust eiga eftir að koma fram rannsóknir á öðrum sögum sem geta skýrt betur þá þróun sem varð við endurritun *Bósa sögu*.

42 Sjá t.d. Jakob Benediktsson, „Den vågnende interesse for sagalitteraturen på Island i 1600-tallet,“ *Lærdómslistir* (Reykjavík: Mál og menning – Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1987), 227–241; Peter Springborg, „Antiqvæ historieæ leporis: om renæssancen i den Islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet,“ *Gardar* 8 (1977): 53–89.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 340 4to	AM 510 4to
AM 343 a 4to	AM 576 a 4to
AM 345 4to	AM 577 4to
AM 360 a 4to	AM 586 4to
AM 360 b 4to	AM 591 f 4to
AM 361 4to	AM 1039 4to
AM 362 4to	

Det Kongelige Bibliotek, Kaupmannahöfn

GKS 1006 fol.	NKS 1186 fol.
GKS 1019 fol.	NKS 1701 4to
NKS 1155 fol.	NKS 1767 4to

Kungliga biblioteket, Stokkhólmi

Holm perg 23 4to
Holm papp 1 4to
Holm papp 13 4to

Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala

Uppsala R: 715

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 222 fol.	ÍB 131 8vo
Lbs 272 fol.	ÍB 132 8vo
Lbs 423 fol.	ÍB 173 4to
Lbs 4837 4to	ÍB 245 4to
Lbs 2527 8vo	ÍB 297 4to
Lbs 5203 8vo	ÍBR 38 8vo

JS 409 8vo

Einkaeign

Einkaeign 20

FRUMHEIMILDIR

- Bandamanna saga*, útg. Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit 7. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1936.
- Bósa rímur*, útg. Ólafur Halldórsson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1974.
- Bósa saga*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson. Fornaldarsögur Norðurlanda 2. Reykjavík: Forni, 1943–1944.
- Die Bosa Saga in Zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner 1893.
- Eddukvæði*, útg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason. Íslenzk fornrit. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2014.
- Jómsvíkinga saga*, útg. Þorleifur Hauksson og Marteinn H. Sigurðsson. Íslenzk fornrit 33. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2018.
- Ragnars saga loðbrókar*, útg. Bjarni Vilhjálmsson og Guðni Jónsson. Fornaldarsögur Norðurlanda 1. Reykjavík: Forni, 1943–1944.
- Rímnasafn. Samling af de ældste islandske rimer*, útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1905–1922.
- Orvar-Odds Saga*, útg. Richard C. Boer. Altnordische Saga-Bibliothek 2. Halle a.S.: Niemeyer, 1892.

FRÆÐIRIT

- Ármann Jakobsson. „Enabling Love: Dwarfs in Old Norse-Icelandic Romances.“ *Romance and Love in Late Medieval and Early Modern Iceland*, ritstj. Kirsten Wolf og Johanna Denzin. Ithaca: Cornell University Press, 2008.
- Björn K. Þórolfsson (útg.). *Rímur fyrir 1600*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1934.
- Driscoll, Matthew James. *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-reformation Iceland*. Enfield Lock, Middlesex: Hisarlik Press, 1997.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. „Bósa saga.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 2. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1957, 172–173.
- Jakob Benediktsson. „Den vågnende interesse for sagalitteraturen på Island i 1600-tallet.“ *Lærdómslistir*. Reykjavík: Mál og menning – Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1987, 227–241.
- Jiriczek, Otto Luitpold. „Einleitung.“ *Die Bosa Saga in Zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner 1893, ix–lxxx.
- Jónas Kristjánsson. „Inngangur.“ *Viktors saga og Blávus*, útg. Jónas Kristjánsson. Reykjavík: Handritastofnun Íslands, 1964.
- Jørgensen, Jon Gunnar. „Bósi hét annarr son þeirra.“ *Frejas psalter: En psalter i 40 afdelinger til brug for Jonna Louis-Jensen*, ritstj. Bergljót S. Kristjánsdóttir og Peter Springborg. Kaupmannahöfn: Det Arnamagnæanske Institut, 1997, 101–106.

- Kalinke, Marianne. *Stories Set Forth with Fair Words. The Evolution of Medieval Romance in Iceland*. Cardiff: University of Wales Press, 2017.
- Kapitan, Katarzyna Anna. „Studies in the transmission history of *Hrómundar saga Greipssonar*.“ Doktorsritgerð, University of Copenhagen, 2018.
- Kálund, Kristian (útg.). *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling 1–2*. Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1889–1894.
- Matyushina, Inna. „Magic mirrors, monsters, maiden-kings: (the fantastic in riddarasögur).“ *The fantastic in Old Norse/Icelandic literature. Sagas and the British isles* *The fantastic in Old Norse/Icelandic literature. Sagas and the British Isles: Preprint Papers of The 13th International Saga Conference Durham and York, 6th–12th August, 2006*, ritstj. John McKinnell, David Ashurst og Donata Kick. Durham: The Centre for Medieval and Renaissance Studies, Durham University, 2006, 660–670.
- Ólafur Halldórsson. „Inngangur.“ *Bósa rímur*, útg. Ólafur Halldórsson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1974.
- Schäfer, Werner. „Was ist eigentlich ein Zwerg? Eine prototypensemantische Figurenanalyse der „dvergar“ in der Sagaliteratur.“ *Mediaevistik* 23 (2010): 197–299.
- Sif Rikharðsdóttir. *Medieval Translations and Cultural Discourse. The Movement of Texts in England, France and Scandinavia*. Cambridge: D.S. Brewer, 2012.
- Springborg, Peter. „Antiqvæ historieæ leposes: Om renæssancen i den Islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet.“ *Gardar* 8 (1977): 53–89.
- Stegmann, Beeke. „Árni Magnússon's rearrangement of paper manuscripts.“ Doktorsritgerð, University of Copenhagen, 2016.
- Svanhildur Óskarsdóttir og Emily Lethbridge. „Whose Njála? Njáls saga Editions and Textual Variance in the Older Manuscripts.“ *New studies in the Manuscript Tradition of Njáls saga: The Historia Mutila of Njála*, ritstj. Emily Lethbridge og Svanhildur Óskarsdóttir. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2018, 1–28.

ÁGRIP

Efnisorð: *Bósa saga*, handrit, varðveisla, sautjándi öld, breytileiki

Í nokkrum handritum *Bósa sögu* frá sautjándi öld og síðar er að finna texta sem er allsendis ólíkur *Bósa sögu* frá miðöldum. Jafnan er vísað til þessa yngri uppskrifta sem yngri gerðar *Bósa sögu*. Í greininni er varðveisla *Bósa sögu* könnuð, gerðirnar bornar saman og rök færð fyrir því að yngri gerðin sé ný saga sem er aðeins lauslega byggð á eldri sögunni. Persónur og ákveðinn þráður er sögunum sameiginlegur en yngri sagan vikur frá þeirri eldri í fjölmörgum atriðum og engin rittengsl eru sjáanleg milli textanna tveggja. Tengsl yngri sögunnar við rímur og aðrar sögur má finna en þau tengsl eru óljós. Þáttur munnlegar menningar leikur áreiðanlega lykilhlutverk í þróun þessara ólíku *Bósa sagna*.

SUMMARY

Keywords: *Bósa saga*, manuscripts, transmission, seventeenth century, variation

A few manuscripts of *Bósa saga* from the seventeenth century and later preserve a text that is quite different from the medieval *Bósa saga*. The two texts are often referred to as the older and younger versions of *Bósa saga*. This article explores the transmission of *Bósa saga* and compares the two versions. It is argued that the younger version is in fact a new story, only loosely based on the older version. Most of the characters are the same and some of the plot, but the younger version differs from the older in many ways, and no signs of a textual relationship between the two versions are evident. Some connections between the younger version and *rímur* and other sagas can be found, but they are vague. Thus, oral culture undoubtedly played a part in the development of the two different *Bósa sagas*.

Þórdís Edda Jóhannesdóttir
Háskóla Íslands
Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
thordis@hi.is